

העפלה ועלייה ב' מסוריה בשנות הארבעים: תובנות והרהורים

צבי זוהר

א. פתח־דבר: המוסד לעלייה ב' בסוריה ובלבנון

אחת מן הפעולות המרשימות של המוסד לעלייה ב' היתה ארגון עלייה יבשתית בלתי־ליגלית דרך גבול הצפון, בתקופת מלחמת העולם השנייה.¹ פעילות זו כללה מספר מרכיבים שפעלו במשולב, כדוגמת:

- שליחים ושליחות מארץ־ישראל, שפעלו בתחומי החינוך הפורמלי והכלתי־פורמלי ותרמו להכשרת הלכבות לעלייה.³
- אנשי קשר לקהילות (מרביתם חברי תנועות נוער ציוניות מבני המקום) שפנו למשפחות וליחידים בהצעה לעלות, ותיאמו את סדרי עלייתם מול גורמי המוסד לעלייה כי שבשטח.
- שליחי המוסד לעלייה ב' שיכשטח, שארגנו את העברת העולים ממקומם ועד לגבול הארץ, ותיאמו עם הגורמים בארץ שהעולים ייפגשו כראוי בסמוך לגבול.⁴
- חיילים ארצי־ישראליים בצבא הבריטי, שביצעו במקרים רבים את העברת העולים בתוך סוריה ולבנון.⁵
- סייענים מקומיים, כתחומי אשרות, פיקוח, תובלה והברחה. את אלו אפשר לחלק ליהודים – אשר פעלו כדרך כלל (אך לא תמיד) ללא תמורה כספית –

- 1 אשתמש כמונח העפלה לציון עלייה ביזמה ובארגון של העולה, תוך כניסה בלתי ליגלית לארץ. עלייה בארגון של המוסד לעלייה תיקרא עלייה ב' (כלא קשר לשאלה של מי היתה היוזמה). עלייה באמצעות סרטיפיקט תיקרא עלייה ליגלית.
- 2 יש לזכור, כי דרך גבול הצפון עלו גם לא־מעט יהודים, שמוצאם מארצות אחרות במזרח התיכון או באירופה, ואשר נתיב עלייתם עבר דרך סוריה. המאמר הנוכחי עוסק רק ביהודים בני סוריה ולבנון, שכחרו בעלייה.
- 3 רשימת שליחים לסוריה ולבנון ראה ברד, עמ' 157-160. מן הראוי לציין שחלק מן הפרטים המובאים שם, ובפרט התאריכים, אינם תואמים למצוי במקורות אחרים, ודורשים אימות בכל מקרה ומקרה.
- 4 אף שליחים אלו נזכרים במאמרו הנ"ל של ברד, וגם המידע אודותם דורש אימות, בהתאמה.
- 5 פעילותם מחועדת היטב על ידי גלבר.

וללא־יהודים, אשר פעלו בדרך כלל עבור תמורה כספית, הגם שלעתים גם הזדהו עם מפעל עלייה ב'.⁶

- חוליות פלמ"ח, שפגשו את העולים סמוך לגבול, ואבטחו את הגעתם.⁷
- משקים בגבול הצפון, שאכסנו את העולים עם הגעתם.
- מוסדות חינוך, מושבים וקיבוצים, שקלטו את העולים, ובפרט את הצעירים שבהם.
- ועל כולם – מערכת פיקוד ופיקוח, בראשות המוסד לעלייה ב' ובכפוף להנהגת המוסדות הלאומיים.

היתה זאת מערכת מורכבת להפליא. אנשיה פעלו מתוך מסירות והקרבה. רבות כבר נכתב עליה, ומן הסתם, הרכה עוד ייכתב. אבל, ישנו 'מרכיב' אחר שלא נמנה עם הרשימה שלעיל, ואף ייתכן שהקורא לא הרגיש בחסדונו. כוונתי היא לעולים עצמם.

שיקולי הגורמים שנמנו עם הרשימה נראים לנו כמעט מובנים מאליהם. ככלות הכל 'צידוקו' של המוסד לעלייה ב' היה העלאת יהודים אשר רצו לעלות לאדן־ישראל, ואשר כניסתם נמנעה על ידי שלטונות המנדט הבריטי.⁸ ברם, גם אם מבינים אנו את שיקוליהם של המעלים, אין זאת אומרת שאנו מבינים את שיקוליהם של העולים. שלא כמו יהודי אירופה בתקופת מלחמת העולם השנייה, שגם בהעלאתם טיפל המוסד לעלייה ב', לא ניצבו יהודי סוריה ולבנון בפני איום על חייהם. מה היו, אפוא, השיקולים שהביאו אותם לבחור בעלייה? וביתר שאת: מה היו שיקוליהם של ההורים שהחליטו לשלוח ארצה את ילדיהם וילדותיהם בנפרד מהמשפחה – והמדובר בהרבה מקרים בילדים מתחת לגיל 10!⁹

במאמר זה אין מטרתי להביא עובדות חדשות, אלא להעלות מספר כיווני חשיבה אודות עליית יהודי סוריה ולבנון במאה העשרים בכלל, ובתקופת מלחמת העולם השנייה בפרט. אעשה זאת תוך ניתוחם של נתונים סטטיסטיים, ותוך התיחסות לעדויות ולתעודות, הנגישות לכל. מן החומר יצטיירו שתי פרספקטיבות שונות: זו של העולים, וזו של המעלים.

- 6 על הזדהות שכזאת ראה, למשל, אבידוב, נתיכים, עמ' 22-23.
- 7 פעילות אנשי פלמ"ח אלו מתועדת היטב בספרו של חיים גופר.
- 8 להלן אדון בשיקולי הגורמים המעלים, ואעלה בין השאר את השאלה, שאיננה מובנת כלל מאליה, מה דאו להחליט על העדפת עלייתם של ילדים דוקא.
- 9 לשם הדגמה: בתודש מאי 1945 העבירו אנשי 'החוליה' 400 עולים, דרך גבול הצפון; מתוכם, 97 היו עד גיל 10, ועוד 173 עד גיל 15. הנחונים: דו"ח 'אבנר' לתודש מאי 1945, מיום 4 ביוני 1945, ארכיון לתולדות ההגנה תיק 442/14.

ב. ההגירה מסוריה כתהליך דמוגרפי קבוע

לשם הבנת הפרספקטיבה של העולים, עלינו להתייחס כראש ובראשונה להקשר החיים של קהילות סוריה במאה השנים האחרונות, ובמיוחד לתפיסת ההגירה כתופעה קבועה ומתמשכת, המאפיינת לא רק את הקהילה היהודית, אלא גם את החברה הסורית כולה.

בנתחו את מאפייני ההגידה בקרב בני החברה הסורית בכללה, מצא צליבהסו כי עד לשלהי שנות השבעים של המאה ה-19 היתה ההגירה מצומצמת, ויעדה העיקרי היה מצרים. ואולם, בשנות השמונים והתשעים של המאה העשרים התגברה ההגירה מאד, ובשני העשורים הראשונים של המאה העשרים הפכה לשטפון כמעט. פרק זמן זה ניתן לחלק מבחינת יעדי ההגירה לשתי תקופות משנה: עד תחילת המאה העשרים היתה מצרים ארץ יעד עיקרית, בעוד שלאחר מכך עלתה קרנה של אמריקה – הצפונית והדרומית – כמושכת הגירה של יוצאי סוריה. אין מדובר בהפסקת הגירה מסוריה למצרים, אלא בהעדפה הולכת וגוברת של העולם החדש על פני המוכר והקרוב: עד 1907 היגרו מסוריה למצרים כ-34000 סורים, ובראשית שנות העשרים הוערך מספרם שם בכ-50000; בעוד שלעומת כ-5000 סורים שהתגוררו בארה"ב עד 1899, הרי שמשנה זו ועד 1919 הגרו לארה"ב 90000 נפש מבני סוריה. ויש לזכור, כי ארה"ב לא היתה ארץ יעד בלעדית באמריקה: סורים הגרו גם לקנדה, מקסיקו, ברזיל וארגנטינה.

על רקע השפל הכלכלי המתמשך בסוריה, אשר פגע הן בסקטור החקלאי הן בתעשייה ובמסחר, דומה שהמניע העיקרי להגירה היה הרצון לשפר את תנאי החיים מבחינה כלכלית. יציאת יהודים מסוריה לחיפוש עתיד טוב יותר בארצות אחרות הינה איפוא חלק מתהליך הגירה כללי שהקיף את בני סוריה ולבנון החל מן הרבע האחרון של המאה ה-19. גם אצל היהודים השתנו יעדי ההגירה, עם הזמן. בתחילה היה יעדה העיקרי של הגירת היהודים מצרים ואירופה, אך מראשית המאה העשרים הפכה ארצות הברית ליעד העיקרי. מצב זה נמשך כעשרים שנה. עם שינוי חוקי ההגירה של ארצות הברית, כתחילת שנות העשרים, הופכות ארצות הדרום-אמריקה ליעדי הגירה עיקריים.¹⁰

רק שתי ארצות – הסמוכות לסוריה – המשיכו להיות יעדי הגירה לאורך כל התקופה הנרונה: לבנון (וכעיקר: העיר ביירות) וישראל.

מאמצע המאה ה-19, כחהליך ממושך, הפכה ביירות לעיר נמל ראשית עבור איזור עורף נרחב, שכלל את צפון ארץ-ישראל, לבנון ודרום סוריה. לאחר שנת 1860 נעשתה ביירות גם למרכז אדמיניסטרטיבי עות'מאני חשוב; לאחר מלחמת

10 ראה: מגיד, עמ' 56-67.

11 סיפוריהם של מהגרים יהודים מחלב לארצות אמריקה מובאים בספריו של סיטון.

העולם הראשונה – למרכז שלטון צרפת במנדט הסורי-לבנוני; ומאז 1946 היתה לבירתה של מדינת לבנון. אופייה הרב-עודתי, הסובלני ומתינותם היחסית של חייה הפוליטיים (עד 1975), לצד שגשוגה הכלכלי וחשיבותה השלטונית, הפכו את ביירות למוקד שמשך הגירה יהודית מארצות שונות, ובכללן מערי פנים-סוריה: רמשק וחלב. אוכלוסייתה היהודית של ביירות עלתה מכ-100 בשנת 1824 ל-3060 בשנת 1932 (אז היו בלבנון כולה כ-3500 יהודים); 'עקב ההגירה הממושכת מסוריה ללבנון, גדל מספר יהודי לבנון לפי מפקד 1944 עד 5666 נפש, וב-1947 ל-5950, מהם 5288 בכיירות.¹² אומדן זהיר מאד יצביע אפוא על הגירה של מעל 1500 יהודים מסוריה ללבנון, בשנים 1932-1944.

לארץ ישראל נמשכו לאורך כל התקופות עליות של יהודים מקהילות סוריה שביקשו לחיות ולמות בארץ הקודש. משגברה ההגירה מסוריה בשלהי המאה ה-19, גברה גם העלייה ממנה. הן המהגרים והן העולים נדחפו לעזוב את סוריה מחמת התדרדרות המצב הכלכלי, אך המהגרים בחרו את יעדם, בעיקר, על פי שיקולים כלכליים בדבר העתיד המצפה להם שם, בעוד שהעולים קבעו את יעדם תוך מתן עדיפות לערכים דתיים על פני שיקולים כלכליים. על רקע זה יש להבין את המספר הרב של הרכנים ותלמידי החכמים שנמנו עם העולים מסוריה בתקופה זאת.¹³

ג. העלייה מסוריה לארץ ישראל, מסוף מלחמת העולם הראשונה ועד שנות הארבעים

אחרי מלחמת העולם הראשונה חלו שינויים במשקל היחסי של הגורמים שהניעו את היוצאים מסוריה. יעד מרכזי שאליו היגרו יהודי סוריה עד אז, מתוך שיקולים כלכליים – ארצות הברית – הצר מאד את שעריה. לעומת זאת החלה ארץ ישראל להיחשב עתה כיעד אטרקטיבי יותר, יחסית לתקופה העות'מאנית, מבחינה כלכלית ומדינית. הוסף על כך, היא היתה קרובה מאוד לסוריה וקל יחסית היה להגיע אליה בשנות העשרים. אם זוכרים שיעד ההגירה החלופי דאז (=רום אמריקה) קל להבין את עדיפותה של ארץ-ישראל. ואכן, כפי שציין שפירא:

בשנות העשרים הראשונות, לא היו קשיים לעבור לארץ ישראל בטענות שונות כשמחות משפחתיות, ענייני בריאות דחופים, וענייני עסקים. לאחר מכן נעשה הדבר בעזרת מבריחים מקצועיים...¹⁴

12 כהן, היהודים, עמ' 79.

13 זוהר, מסודת, עמ' 26-27.

14 שפירא, בכל הדרכים, עמ' 121.

הגם, שבעקבות הכיבוש הבריטי וכינון המנדט הפכה ארץ ישראל ליעד מושך יותר, הרי שהרחף לצאת מסוריה פחת, יחסית, משך חלק גדול משנות העשרים, עקב היחס ההוגן והמטיב לו זכו היהודים בחסות השלטון – תחילה של המלך פיסל ולאחר מכן של המנדט הצרפתי. המשבר של שנות 'המרד הגדול' נגד השלטון הצרפתי (1925-1927) הורגש פחות בחלב ויותר בקהילת דמשק, וגם אז העדיפו הבורחים מאש הקרבות לעבור לביירות ולא לארץ ישראל.¹⁵ מן הנתונים שבידינו מתברר, שבחמש שנות העלייה השלישית (1919-1923) עלו ארצה כ-350 יהודים ילידי סוריה ולבנון, ושבע שנות העלייה הרביעית (1924-1931) עלו כ-16,800.

תמורה משמעותית בתמונת העלייה מסוריה ומלבנון ניכרת בשנים 1932-1936: בפרק זמן זה מדי שנה עלו הרבה יותר עולים מסוריה, מאשר בשנים שעד 1931. אין זה מפני שתלה הרעה דרמטית במצבם המדיני של יהודי סוריה ולבנון, אלא מפני שהשפל הכלכלי העולמי פגע קשות גם בסוריה, והמריץ את ההגירה משם. כפי שכותב מרמשק אליהו כהן, בשלהי 1934:

המצב לא יתואר. חוסר עבודה איום. משפחות בעלות שש נפשות ויותר מסתובבות ברחובות מחוסרי כל. ההגירה רכה. הרחוב היהודי ... הולך ומתרוקן. אין אוטובוס עוזב את דמשק בלי נוסעים יהודים.¹⁷

15 על הפגיעה בקהילת דמשק, ומנוסח 3000 מבני הקהילה לצאלחיה ולביירות, ראה: *HaMenora*, IV Année, 1926, Janvier. על המיעוט שבחזרו לעלות לארץ בשנים אלו, ראה פירוט בטבלה המצויינת בהערה הבאה: בשנת 1925 עלו 85 עולים, ב-1926 עלו 77, וב-1927 רק 53. אמנם ייחכן, שיוחר יהודים סורים העתיקו אז זמנית את מגוריהם לארץ, וחזרו לסוריה לאחר שוך המרידה, אולם אין בידינו לבדוק השערה זאת, כיון שמי שעלה ארצה וירד לא נמנה, כמוכן, במפקד של חשון תש"ט המשמש כבסיס למידע שלנו.

16 מידע זה מבוסס על גיל וסיקורן. ברצוני להודות לפרופסור עוזיאל שמלץ ז"ל מן המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית, שהפנה אותי למקור רבי-ערך זה. לוח 13 של פרסום זה (עמ' 20-21) נושא את הכותרת 'ילידי חוץ לארץ, לפי ארץ הלידה ושנת העלייה'. המספרים המובאים בטבלה מציינים את שנות העלייה של ילידי חוץ לארץ אשר נפקדו במפקד התושבים הראשון של מדינת ישראל (= 'רישום התושבים') שנערך בחשון תש"ט (= סחיו 1948). הרי אומר: אדם, שעלה לארץ בחקופה כלשהי אך ירד ממנה או לא שהה בה ביום המפקד, לא נכלל ברישום. כירצא בכך, מי שעלה לארץ אך נפטר בה לפני המפקד. עבור השנים שלפני 1924, מובא המידע לפי חתך 'עליוח'. משנת 1924 ואילך, ועד ה-15 במאי 1948, מובא נתון מספרי עבור כל שנה אזורית בטור נפרד. על פי הטבלה, חיו בארץ בחש"ט 321 מיליירי סוריה ולבנון, שעלו ארצה בשנים 1919-1923. סכום העולים בשנים 1924-1931 מיליירי סוריה ולבנון הוא 764. הקורא ייווכח שעגלחי את המספרים הללו במקצת כלפי מעלה, בעיקר כדי להתחשב בשיעור הנפטרים. עם זאת אציין, שקשה לאמוד את שיעורם של אלו, שעלו ארצה אך חזרו לסוריה, או ידרו מן הארץ למדינה אחרת, לפני סחיו '48. מן הסתם היה מספרם לא קטן.

17 מצוטט אצל ברג, עמ' 24, הערה 12. המקור: תזכיר ששלח אליהו כהן למוכירות הקיבוץ המאוחד, כ"ט חשון תרצ"ה, מצוי בארכיון הקיבוץ המאוחד, חטיבה 2 חו"ל. מיכל 1 תיק מס' 3, עמ' 27.

חלק מן המהגרים פנו ליעדים שבארצות חוץ לארץ, כפי שעשו יהודי סוריה מזה עשרות שנים. אלא ששיעור יהודי סוריה הבוחרים לעלות לארץ גבר, כנראה.¹⁸ מקורה של תמורה זו בכך שארצות חוץ נפגעו אף הן מן השפל הכלכלי העולמי, בעוד שהשגשוג עקב ייבוא ההון במסגרת העלייה החמישית מגרמניה הפך דווקא את הארץ למושכת מבחינה כלכלית. ברוח זו כותב ראגינסקי, כי עלייתם של יהודי סוריה ולבנון בשנות השלושים:

החלה ... כמדה מסוימת בזכות ההתפתחות הכלכלית בארץ ישראל ואפשרויות העבודה שנתגלו בה. הגאות הכלכלית בארץ בשנים אלה משכה אליה זרם גדול של יהודים, שכאו לכאן עם משפחותיהם. כעלייתם נסתייעו במבריחים ערביים, שמצאו בכך את פרנסתם.¹⁹

תיאור חריף יותר מצוי בדיווח של אליהו אפשטיין לשרתוק, על אודות המצב בסוריה באוקטובר 1934:

נמשכת והולכת ההתרוששות הכלכלית של יהודי כירות, דמשק וחלב. המצב הכללי בסוריה, שאין רואים מוצא ממנו אף עם הגשמת התכניות הכלכליות של הנציב דה-מרטל, גרם לתנועה רבת עם בקרב יהודי סוריה לעלות ארצה ישראל בכל הדרכים והאמצעים. מזקן ועד קטן נושאים אלה כפיהם את השם 'יתל אכיב' כגן עדן של מטה, אשר כל אחד מהם היה רוצה לזכות בו. יש לציין, איפוא, שהגישה המעשית לשאלת העלייה לא"י עולה אצל היהודי הסורי בשעה שנשאר מחוסר פרנסה לגמרי ואבוד תקוות בנוגע לעתידו בסוריה עצמה. בדרך כלל עולים לארץ 'פרוליטרים' ממש... אלה המעטים שבין יהודי סוריה בעלי האמצעים והמסודרים בעבודה אינם כמעט בין העולים ארצה.²⁰

18 חיזוק להשערה, כי בשנות השלושים גברה יחסית הבחירה בעלייה על פני ההגירה לארצות שמעבר לים, וזאת בניגוד לשנות העשרים שבהן היה גבוה יחסית שיעור המהגרים, ניתן לקבל מכריכת נתונים שעניינם הגירת יהודים מסוריה למקסיקו, בשנים אלו. מן הנתונים עולה, כי ההגירה מסוריה למקסיקו הייתה גבוהה באופן ניכר בשנים 1912-1930, יחסית לתקופת השנים 1931-1940. ראה דל פרגולה.

19 בראגינסקי, עמ' 302. בראגינסקי מציין עוד בעמ' 16, כי הביקוש לידיים עובדות בארץ היה רב, ובאביב 1934 אף הועלתה הצעה בהנהלה הציונית, להקצות סרטיפיקטים להבאת יהודים מסוריה, שישמשו פרעלים כעבודת הבנין. עד כמה שידוע לי, ההצעה לא יצאה אל הפועל. כאן אעיר גם כי נראה לי ששפירא, שעמד בצדק על השגשוג הכלכלי בארץ כגורם משיכה, לא רק בקבעו, שהרעת תנאים פוליטית בסוריה דחפה יותר יהודים לצאת משם, בשנים אלו (שפירא, שם, 123). אם התגברה היציאה מסוריה, היה זה על רקע כלכלי; מה שנשתנה לעומת העבר הוא החלוקה היחסית בקרב היוצאים מסוריה, בין המהגרים לארצות חוץ לבין העולים לארץ.

20 דאה אפשטיין לשרתוק, 'פגישות ושיחות במשך ביקורי בסוריה באוקטובר 1934, אצ"מ S25/4552

סך העולים בחמש השנים '32-'36 הוא 2,868, עם שיא של 827 עולים בשנת 1934.²¹ משנת 1937 (וכנראה: מאמצע 1936) מצטמצמת העלייה באופן קיצוני, ובחמש השנים '37-'41 עולים מסוריה ולבנון רק 854 עולים, וזאת למרות שמצבם של יהודי סוריה לא השתפר בעליל. המשתנה הרלוונטי הוא פרוץ 'המאורעות' שהפחיתו בבת אחת את האטרקטיביות של הארץ כפתרון למצוקה כלכלית. השפל בעלייה מסוריה נמשך ער לכיבוש סו"ל על ידי כוחות בריטניה וצרפת החופשית, בינוי 1941.

ד. בין עלייה ליגלית לבין העפלה, בשנות העשרים והשלושים

כאן המקום להתייחס בקצרה ליחס שבין עלייה ליגלית לבין העפלה אצל עולי סוריה ולבנון.²² ביורענו את סך העולים מסו"ל בכל אחת משנים אלו, על פי מפקד תש"ט, וכיודענו את מספר העולים הרשומים לפי חתך עליות, נוכל לכאורה לקבל את מספר העולים באופן בלתי-ליגלי ('מעפילים') על ידי הפחתת מספר העולים הרשומים ממספר כלל העולים. כך נקבל את התמונה הבאה:

תקופת העלייה	נפקדים בתש"ט	עולים 'רשומים'	לא-רשומים (= 'מעפילים') באחוזים	רשומים באחוזים	מעפילים באחוזים
עלייה שלישית (1919-1923)	321	67	254	20.87	79.13
עלייה רביעית (1924-1931)	764	354	410	46.34	53.66
עלייה חמישית (1932-1938)	3158	1000	2158	31.67	68.33
(1938-1945)	4600	893	3707	19.42	80.58
(1946-1948)	1360	65	1295	4.78	95.22

מן האמור נוצד הרושם, ששיעור המעפילים בקרב העולים מסוריה ולבנון היה גבוה ביותר בתקופת העלייה השלישית, כאשר רק כחמישית מן העולים היו ליגליים;

21 גיל וסיקרון, שם, עמ' 21. קביעתו של אליהו כהן, במכתב משנת 1941 (ראה רינגרטן, שם, עמ' 18 סמוך להערה 31), שלפיה בשנים 1932-1935 עלו ארצה 2500 יהודים מדמשק בלבד, אינה מסתברת כלל, לאור נתוני המפקד.

22 גיל וסיקרון (שם) מדווחים על כלל העולים. מידע אודות עולים 'רשומים' (בעלי היתר מגורים ליגלי בארץ מטעם שלטונות המנדט) בלבד, לפי חתך ארצות מוצא ותקופות עלייה, מובא על ידי: סיקרון, לוח A8 (אף לפרסום זה הגעתי הודות להפנייתו האדיבה של פרופ' שמלץ).

בעלייה התמישית היתה התלוקה שליש / שני-שלישים; ובעלייה הרביעית היו כמעט מתצית העולים 'ליגליים'.

אולם, למיטב הבנתי, רושם זה הנו רושם מטעה. כמעט כל העולים מסוריה ולבנון הגיעו לארץ בלא רשיון שלטונות המנדט ('סרטיפיקט'). ברם, תלק מהם זכה בדיעבד בהיתר להמשיך ולתיות בארץ, וזאת כנגד גריעה ממכסות העלייה שהוקצו לסוכנות. כך הפכו ל'רשומים', למרות שהגיעו לארץ כמעפילים. צודק אפוא שפירא בקבעו:

הבקשות לסרטיפיקטים כמעט ולא נענו, ורכים, צעירים ומכוגדים, התלו להעפיל במספרים גוברים והולכים...למצוא בכותות עצמם את הדרך ארצה.²³

ודוק: 'ככותות עצמם'. עד שלהי 1943 המוסדות הציוניים לא סייעו כלל להעפלה מסוריה.²⁴ יתידים וקבוצות מארץ-ישראל, שסייעו ביזמתם לפעילות ההעפלה בעבד השני של הגבול, יכלו לעזור אך לתלק קטן מקרב המעפילים.²⁵ לסיכום האמור על אורות יציאתם של יהודים מסוריה מאז פתיחת תעלת טואץ ועד 1941:

- 1) הרתף העיקרי ליציאה מסוריה היה אי-שביעות רצון כלכלית.
- 2) מרבית היוצאים מסוריה בתרו את ארץ היעד על פי שקלול של שני מרכיבים:
 - א) הערכתם באשר ליכולתה להציע עתיר כלכלי שפיד יותר.
 - ב) נגישותה.
- 3) מיעוט מבין היוצאים מסוריה בתרו את ארץ היעד על פי שיקולים אידיאולוגיים, והתליטו לעלות לארץ למרות שהיא לא נראתה אז מושכת מבחינה כלכלית.²⁶

בנקודה זאת יש להאיר נקודה הנראית לי כתשובה. אין כל סתירה בין גישה מסורתית-דתית הכוללת תקוות משיתיות, אמונה עמוקה בקדושת ארץ ישראל ואף הערכה כנה למי שבותר לתיות בארץ - לבין התלטה להתגורר במקום שנראה כמבטיח כיותר את העתיר הכלכלי שלך ושל ילדיך. הרי כך נהגו מרבית יהודי העולם, מאז הצהרת כורש ועד עתה. יתד על כן: עכור מרבית היהודים בעולם אשר

23 שפירא, שם, עמ' 122-123. על הניסיונות הנראשים של יהודים סורים להשיג סרטיפיקטים בשנות השלושים ראה גם מנחם, עמ' 174-187. חיבורו של מנחם רצוף בעייתיות שלא כאן המקום לפרטה, ועל-כן טוב יעשה הקורא אם ינהג בבקורתיות כלפי האמור שם.

24 גם אם סייעו במדת מה למעפילים לאחר הגעתם ארצה. תאור מפורט ורבי-ענין של העפלת בני משפחה יהודית-דמשקאית לארץ בשנת 1933, תוך הסתייעות במכריחים ערבים, ראה: שלמה קוסטיקא, פרקי יומן אצל וינברג, עמ' 26-36.

25 על הסיוע להעפלה עד 1937 ראה שפירא, פרק רביעי (96-140), במקומה שונים.

26 ככלל אלו יש למנות כמה עשרות חברים וחברות תנועת 'החלרן' של דמשק. שעלו ארצה לסירוגין בשנים 1929-1939. עליהם, ועל קורות התנועה בשנים אלו, ראה: אברהמי.

תמכו (ותומכים!) בתנועה הציונית ואף מזדהים כציונים, אין כל סתירה בין אמונה בצידוק ההיסטורי המדיני והמוסרי שבהקמת בית לאומי יהודי בארץ ישראל²⁷ ותמיכה כספית וארגונית במפעל הציוני – לבין החלטה להתגורר במקום שנראה כמבטיח בצורה הטובה ביותר את העתיד הכלכלי שלך ושל ילריך. הוי אומר: אין לראות סתירה בין קביעה, שיהודי סוריה היו ככלל בעלי זיקה מסורתית-דתית כנה לארץ ישראל, ובעלי הזדהות נפשית אמיתית עם יעדי התנועה הציונית²⁸ – לבין קביעה, שהחלטת היוצאים מסוריה האם לבחור בהגירה לחו"ל או בעלייה לארץ נעשתה על פי האמור בסעיף 2 לעיל.

4) כמעט כל העולים מסוריה ולבנון הגיעו ארצה ללא סרטיפיקטים, תוך שהם מעפילים ארצה בכוחות עצמם, בלא כל סיוע מן המוסדות הציוניים. כללו של דבר, דבריו הנחרצים של שאול אביגור:

אין לה להעפלה שום מניעים יסודיים אחרים מחוץ לכמיהה היהודית לארץ, לכוחה המושך של המולדת וכוחה הדוחה של הגולה²⁹.
ראויים למי שאמרם – אך קשה ליישבם עם המידע שבידינו.

ה. העפלה ועלייה ב' מסוריה בשנות הארבעים

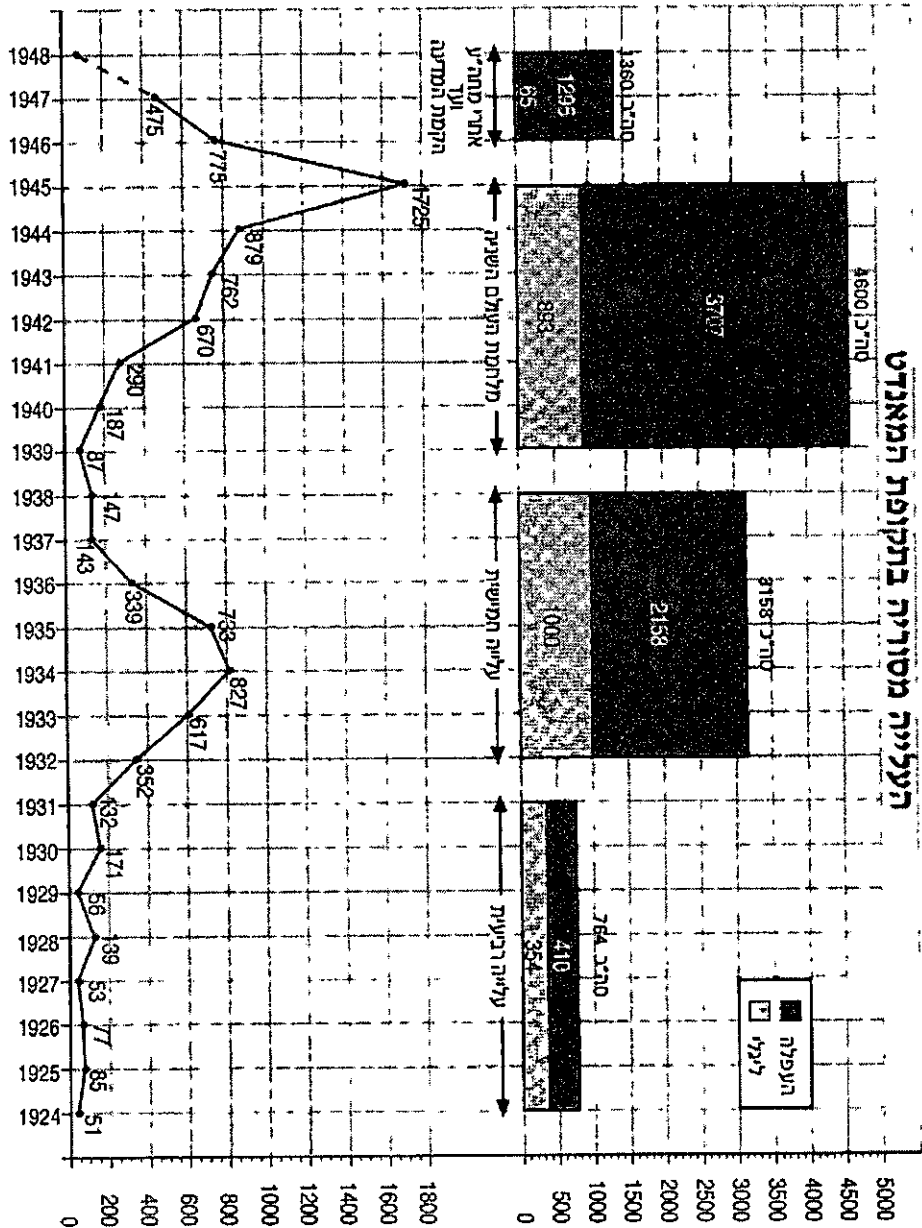
עד כאן דיברנו על העלייה וההעפלה בשנות העשרים והשלושים; עם תחילת דיוננו בתקופת מלחמת העולם השנייה, נביא כמה נתונים בסיסיים. נתוני מפקד תש"ט באשר לעלייה מסוריה בשנים 1942-1947 הם כדלהלן:

שנה	עולים מסוריה ולבנון
1942	670
1943	762
1944	879
1945	1725
1946	775
1947	475

מן הטבלה עולה, כי העלייה בשנים אלו גברה מאד, יחסית לחמש השנים הקודמות

27 בין השאר: כדי לשכן שם יהודים הנרדפים בשל יהדותם בארצות מגוריהם הנוכחיות, או שאין ביכולתם להתקיים כלכלית במקום אחר.
28 קביעה, שהינה לדעתי נכונה כשלעצמה, אך אינני מתכוון לאששה במאמר זה.
29 אביגור, עמ' 36.

העלייה מסוריה בתקופת המאורט

37-41/30 ריש להניח, שגם מבין 290 העולים בשנת 1941, עלו הרוב לאתר יוני 41. צורק אפוא משה וינברג בקבעו כי: 'כיבוש סוריה ולבנון על ידי הבריטים ביוני 1941 איפשר מחדש את הקשר בין סוריה לארץ ישראל, ובעקבותיו החלה לזרום מארצות אלה עלייה....' 31.

כמו כן עולה, שלהוציא את שנת 1945 – שחריגותה בולטת מאד, ותידון בהמשך – עקומת העלייה בשנים אלו רומה למדי לעקומת העלייה בשנים 1932-1936. 32 כלומר, תופעת העלייה מסו"ל בשנים 1942-1947 אינה תופעה ייחודית וחסרת תקדים במהותה, אלא חזרה על תצורה שכמה כבר ארע כעשר שנים לפני כן.

1. עלייה ב' מסוריה: 'חלון' בין שתי תקופות של העפלה

כדי להבין עלייה גדולה זאת, יעזור לנו אם נוכל להבחין בין העפלה לבין עלייה ב' בשנים אלו. לשם כך ננסה לתחם את מסגרת הזמן, שבה הפעילו אנשי המוסד לעלייה ב' את העלייה הבלתי-ליגלית מסוריה. באביב 1942 החלה התארגנות ביוזמת 'המוסד' להסריר את קליטת המעפילים מסוריה במשקים שלאורך גבול הצפון. לרכז נושא זה נקבע לובקה יבזוריחין. בסתיו 1942 יזם לובקה סירים לאיתור נתיבי העפלה אפשריים דרך שיפולי רמת הגולן. בסוף 1942 סירר מוניה מרירור בסוריה, במטרה לתכנן בה נתיבים לעלייה ב'. אולם רק בספטמבר 1943 יצא לביירות שליח מטעם המוסד (נפתלי גולומב), על מנת לרכז את אירגון ההעפלה מסוריה, ובאוקטובר 1943 נעשה נסיון ראשון של הובלת עולים לארץ באמצעים שארגן בסוריה המוסד לעליה ב'. 33

פעילות המוסד לעלייה ב' בהבאת עולים דרך גבול הצפון התגברה מאוד החל מאביב 1944 והגיעה לשיא באביב ובקיץ של שנת 1945. אולם בתאריך 6.10.45 אירעה החנגשות קשה בין גורמי פלמ"ח, שפעלו מטעם המוסד, לבין גורמי חיל הספר, ליד כפר גלעדי. 34 התנגשויות נוספות אירעו גם פעמיים בדצמבר 1945. עקב כך צומצמה מאד הפעילות המאורגנת להעברת עולים דרך גבול הצפון כיבשה, הגם שנמשכו נסיונות להעברה דרך הים מלבנון. 35 בחמשת החודשים הראשונים של

30 ראה טבלה העלייה מסוריה בתקופת המאנדט.

31 וינברג, מבוא, עמ' 134. לדעתי, מאמרו התמציתי של וינברג הנו הניתוח הטוב ביותר שנכתב על אודות נושא זה, וחבל שעקב צרופו כנספה ביומן קוסטיקא' לא הגיע לחוג קודאים דחב יותר.

32 ראה טבלה העלייה מסוריה בתקופת המאנדט.

33 וינברג, מבוא, עמ' 134-138; גלבר, עמ' 46-49; גופר, עמ' 36-53.

34 לתיאור מפורט למדי של האירוע מפי אחד המשתתפים הפעילים - ראה עדות יהושע רכינוביץ,

הגנה, עמ' 31-32. מידע נוסף דחב ראה אצל גופר, שם, עמ' 181-194.

35 גלבר, שם, עמ' 63.

1946 הגיעו באופן מאורגן דרך גבול הצפון רק 119 עולים, ואז פורקה ה'חוליה' שפעלה מטעם המוסד בזירת גבול הצפון. יתר על כן, שליחי המוסד לעלייה, שפעלו בתוך סוריה ולבנון, נחשפו ו/או הוחזרו ארצה, בשלהי 1945 ותחילת 1946, כך ששוב לא נותר שם מי שיכול היה לתאם משם את פעילות המוסד. לסיכום, הפעילות העיקרית של המוסד לעלייה בארגון ההעפלה מסוריה דרך גבול הצפון אירעה כמעט כולה בשנתיים 1944 ו-1945. על שנים אלו נדבר בהמשך. אולם כבר נוכחנו, שהיתה עלייה גדולה מסוריה בשנים 1942-1943 וכן 1946-1947. אין מנוס אפוא מן ההכרה, שזוהי עליית העפלה, שנבעה מהחלטתם העצמית של יהודי סוריה ולבנון, ולא היתה פועל יוצא של יזמות ארגונית שנקטו המוסדות הציוניים בארץ. כפי שכותב וינברג:

...[בשלהי 1941] החלה לזרום מארצות אלה עליה סטיכית, אשר התארגנה בכוחות עצמה. יהורים פנו ביזמתם אל מבריחים ערביים, אשר העבירו אותם את הגבול. לרבים מאותם מעפילים היו קרובים בערים הגדולות, והם נקלטו על ידם...[ואילו החל מ-1946] ניתן לקבוע, שהמצב אשר שרר בשטח ההעפלה מסוריה טרם כניסתו של 'המוסד' ובראשית פעילותו בה חזר לקדמותו... ההעפלה חזרה להתנהל באמצעות מבריחים ערביים, וללא כל קשר ל'מוסד'... ההעפלה מסוריה ומלבנון, אשר החלה כעלייה סטיכית, חזרה איפוא כדוכה להתנהל כך עד להקמת המדינה.³⁶

ומה היו מניעיה של 'עלייה סטיכית' זאת? נראה כי הגורמים הכסיסיים שהניעו את היציאה מסוריה עד 1942 הם אלו אשר המשיכו להניעה גם בשנה זאת וכשנתיים שלאחריה, עד אביב 1945 (שאז נתווסף שיקול אחר). כתארו את המצב טרם הגעתו לסוריה ולבנון כותב יאני אכידוכ, שפעל רבות להעלאת יהודים מסוריה בשנים 1944-1945:

בתקופה האחרונה הלכו הקהילות ונתדלדלו; חלק מהיהודים היגר למרחקים, וחלק אחר הגיע גם לארץ-ישראל. ... חלק מהיהודים עוד כטרם הגענו לסוריה, מצאו הם עצמם דרכים שונות להגיע ארצה; הם היו שוכרים מורי-דרך ערביים אשר הבריחום אל מעבר לגבול.³⁷

אכידוכ, ושליחים אחרים, פעלו מתוך תפיסת עולם ציונית, והאמינו שעל היהודים לבחור בארץ ישראל על יסוד ערכים לאומיים גרידא. ואולם הם הכירו בכך, שבפועל (עד בואם, לפחות) המצב הכלכלי בסוריה הוא אשר היווה את הדחף

36 וינברג, עמ' 134+146. ההרגשות שלי - צ.ו.

37 אכידוכ, עמ' 21.

הבסיסי להגר ממנה; השאיפה להגיע לעתיד כלכלי שפיר יותר, בארץ נגישה, היא שקבעה את ארץ היעד.

בתקופת מלחמת העולם השנייה ידע היישוב היהודי כארץ 'פרוספריטי' גדול, ואילו המורד הערבי, שערער את דימוי החיים כארץ כעיני יהודי סוריה, נפסק. כך הפכה הארץ אכן שואכת לא רק עבור פליטים שנסו מפני הכובש הנאצי כאירופה ובברית-המועצות, אלא גם כשביל יהודי סוריה שהעריכו שעתידם הכללי ישתפר בה יחסית.

2. העלייה מסוריה בשנת 1944

משלהי 1943, וכפרט החל מאביב 1944, חל מהפך: מנגנון מורכב של המוסד לעלייה כי החל להעלות ארצה יהודים מסוריה ולבנון. השוואת מספר העולים שטופלו על ידי עלייה בי ב-1944 למספר העולים הכולל ב-1944 על-פי נתוני מפקד חש"ט 1948 מלמדת, כי כמעט שלא היו עולים שכצעו העפלה 'עצמאית', בתקופה שבה הופעלה עלייה בי. כמפקד חש"ט נרשמו 879 ילידי סוריה ולבנון, שעלו ב-1944; ואילו ה'חוליה' שפעלה עבור המוסד בגבול הצפון קלטה 829 מילידי סוריה ולבנון, בשנה זאת.³⁸ כלומר, פחות מ-10% מן העולים מסוריה ולבנון הגיעו ארצה באותה שנה שלא באמצעות פעילי המוסד.³⁹

השוואת מספר העולים ב-1944 עם מספרם בשנים שבהן לא פעלה עלייה בי (1943 מחר ו-1946 מאידך) מלמדת, כי בשנת 1944 לא חל שינוי של סדר-גודל בהיקף העלייה מסוריה, ומדובר רק בהמשך רציף למרי של עקומת הגידול בעלייה, שהחלה כבר קודם (ראה טבלה לעיל). מתבקשת אפוא המסקנה, כי בשנתה הראשונה בגבול הצפון הוכילה מעורבות המוסד לאו דווקא להגברה משמעותית בהיקף העלייה, אלא למיסוד העלייה הבלתי-ליגלית ולתיעולה לכלים שהציע המוסד לעלייה בי. במלים אחרות: מי, שבלאו הכי החליט לעלות ארצה, העדיף לעשות זאת באמצעות המוסד.

38 גופר, עמ' 131.

39 יש חמיד לזכור, שנחוני החוליה הם לשנת 1944 עצמה, בעוד שנתוני המפקד מאוחרים בארבע שנים. אם כמה מאלו שעלו ארצה ב-44 ירדו לפני סחיו 48, אזי סך העולים מסוריה בשנת 1944 היה גבוה מ-879 שנמנו במפקד. ובהתאמה, מספר המעפילים בכוחות עצמם, שלא באמצעות המוסד, היה גבוה מ-50. ואמנם, היו יהודים – ולא-יהודים – שמלכתחילה הצטרפו לשיירות העולים שלא על מנת להישאר בארץ, אלא למטרות ביקורי משפחה, הברחות, חיפוש עבודה זמנית וכיוצא ב (גופר, עמ' 204-209). קשה לאמוד אח מספרם, אך נראה כי הוא לא היווה שיעור גדול מקרב העולים. לסיכום, הקביעה כי בשנת 1944 עלה הרוכ המכריע של העולים מסוריה באמצעות עליה בי, בעינה עומדת.

הגיגה של העדפה זאת בצדה: כך נתסכו מן העולה 'כאב הראש' של תיפוש מכריח, הסתכנות באונס וכשוד תוך כרי נתיב ההברחה, והובטת טיפול יעיל בו ובמשפחתו גם בצד הארצישראלי של הגבול.

3. מחיכן בסוריה באו העולים?

חיים גופר אסף מרד"תות החוליה נתונים באשר לערי-המוצא של העולים מסוריה ולבנון.

בשנת 1944 היתה החלוקה כדלהלן: 40:

182	דמשק
510	חלב
37	קמישלי
100	ביירות

ראוי לחשומת לב הפער הגדול בין מספר העולים מדמשק ומחלב, שתי קהילות שהיו בעלות גודל דומה למדי. פער זה עשוי להתמיה אף יותר אם זוכרים שהפעילות הציונית בקרב הנוער היהודי בדמשק היתה ותיקה, עמוקה ומסועפת ביותר, יחסית לחלב.⁴⁰ התייתנות ספציפית לעלייה מתלב מצויה בדברים שנשא נפתלי גולומב בדצמבר 1944, כמפגש שליחים לארצות המזרח, כסיכום לפעילותו כריכוז שליטי עלייה ב' בסוריה ולבנון:

יש תהליך של התרוקנות יהדות סודיה. הגיטאות היהודים מתפרקים. קהילת חלב, הגדולה ביותר, מונה 4500 נפש: בגיטו 1500 ובשכונה העשירה 3000. לפני המלחמה היו 4000-5000 נפש בגיטו; מרביתו עלה משך המלחמה אדצה.⁴²

לנוכח האמור בד"תות התוליה, לא בכדי התייתס גולומב לחלב דוקא: 'התפרקות הגיטאות' אפינה - ב' 1944 - הרבה יותר את תלב מאשר את שאר קהילות סוריה. המעיין בנתונים לגבי העולים מסוריה כולה מאז 1939 ימצא, שהערכת גולומב כאשר למספר העולים מתלב הנה מוגזמת; מסתבר שמראשית המלחמה עד סוף 1944 עלו מתלב פחות מ-2000 יהודים (מספר נכבד כשלעצמו, השווה לכרבע מאוכלוסיית הקהילה, ערב המלחמה!). יש לשים לב לכך. שגולומב מעיד כאן לפי

40 גופר, עמ' 131.

41 חנה אברהמי, לעיל הערה 24.

42 מצוטט אצל וינברג, מכוא, עמ' 141. המקור: פרוטוקול מדברי החברים בפגישת השליחים לארצות המזרח, 26 בדצמבר 1944, את"ח 20/14.

תומו גם על השיוך הסוציו-אקונומי של העולים, לאמר: המדובר בכני השכבות החלשות מבחינה כלכלית. הגיטאות מתפרקים - ואילו בני השכונה העשירה נשארים במקומם ואינם עולים.

גולומב איננו היחיד מבין השליחים, המצביע על הבדל בין-מעמדי זה. גם אחרים מצביעים על התיחסות שונה לעלייה בקרב שכבות כלכליות שונות, לאמר: העשירים/האמידים לא רצו לעלות, ואילו בקרב דלת העם היתה היענות רבה יחסית. בהנחה שאכן זו תמונת המצב, מה פשרה: האם א) דלת העם היו מנוכרים פחות לערכי היהדות הקלאסית בכל הנוגע לכמיהה לארץ ולדחף להגיע אליה, ועל כן היו פתוחים יותר לערכי הציונות? או, האם ב) דלת העם היו פחות מחויבים כלפי הון מושקע בסוריה, ופתוחים/מעונינים יותר בשיפור אפשרי של מצבם הכלכלי העשוי להתמש בארץ-ישראל? לו מדובר היה בקהילה אתרת, כגון קהילת אלכסנדריה או קהיר, שבה עברה השכבה האמידה תהליכי חילון והתכוללות תרבותית, קשה היה להכריע בין שתי האפשרויות דלעיל. אולם קהילת חלב נודעה בשמרנותה.⁴³ וגם בשנות הארבעים אין לאפיין את עשיריה כרחוקים מן המסורת יותר מענייה. קשה להימלט אפוא מן הקביעה, שגם בשנת 1944 הוסיף השיקול הכלכלי להיות הגורם העיקרי, שהגיע יהודים מסוריה ולבנון לעזוב את קהילותיהם ולעלות ארצה.

1. העלייה מסוריה בשנת 1945: 'עליית האלף'

שנת 1945 היתה שנת שיא של כל הזמנים בעלייה מסוריה, בה הוכפלה העלייה יחסית לשנה הקודמת; בשנה שלאחריה שוב ירדה העלייה ביותר מ-44.50% הכל מסכימים, שקפיצה גדולה זאת לא נבעה מגורמים 'סטיכיים', אלא היתה פרי יוזמה שנקטו כמה מפעילי המוסד לעלייה בסוריה ולבנון. עיקרה: הצלת יהדות סוריה ולבנון על ידי העלאת ילדיה ארצה. יוזמתם זכתה בהמשך בברכת כמה מבכירי המוסד (אביגור, נמרי) ולשיתוף פעולה - תחילה מהוסס, ואחר-כך נלהב - מצד 'עליית הנוער', מושבים וקיבוצים. נראה כי הוגי המכצע היו רבקה כשדן ויאני אבידוב; כלשונו:

בחדרה האפל והבודד של רבקה'ילה <כשדן>, בלב הגיטו, נרקם חלום העלאת ילדי ישראל מגולת סוריה לארץ. ברמיונו חזינו אותם, המתגוללים

43 ראה למשל זוהר, שמרנות, עמ' 57-78.

44 לעיל, טבלת העלייה מסוריה בתקופת המאנדט. כאן המקום לציין, שבעדותו של עקיבא פיינשטיין, שנמסרה עם שובו מהכלא הסורי, נמסר בטעות על עלייה בי בממדים גדולים, שהתבצעה מסוריה בשנות שיא 1943-1944. וצ"ל 1944-1945. או שזו טעות דפוס, או שזכורנו בגר כו עקב השהיה בכלא.

באשפתות, מוכי הטראכומה וכל מכה טריה, – כ'צברים' לכל דבר... עליזים ובריאם.⁴⁵

1. מניעיהם של מארגני עליית הילדים מסוריה

קטע קצר זה רומז לכמה עניינים מהותיים, שבחברם יחד הולידו את 'עליית האלף'. ההנגדה בין ה'צבר' לבין כן-הגולה בוטה כאן עד למאד: ילדי יהדות סוריה 'מתגוללים באשפתות, מוכי טראכומה וכל מכה טריה' בעור הצבר הוא 'עליו ובריא'.

יש לציין, שביקורת כלפי יהודי סוריה מצויה למכביר, בדיווחים ובכתבים של שליחי המוסדות הלאומיים והתנועות השונות, שפעלו בסוריה. כך, למשל, טוביה ארזי תיאר בצורה עגומה ביותר את מצבם של ילדים ובני-נוער יהודיים בדמשק, בשלהי 1942. לדבריו, מרבית הילדים נשלחים לעבוד כשוליות, החל מגיל 10-12, ועוברים שנים של בוז וסכל. בהגיעם לגיל 18-20, מתחילה ריאקציה, ורכים מתנכרים לעניות בה שרויים הוריהם הקשישים ומעדיפים להוציא את מדכית משכורתם על 'בגדים, ברילנטינה ובתי קפה'... הם מנוכרים לאידיאלים אמיתיים, ואין לצפות שיענו לקריאה להצטרף למכבי או לחלוץ; 'הם מאוגדים באגודה משלהם, העוסק – בריקודים ובקלפים'.⁴⁶ רחל ינאית, שביקרה בדמשק בנובמבר 1943, מספרת על '...ההסתגלות וההתרפסות, ההשפלה שלא מדעת וגם מדעת – מה מאד ירוד ושפל מצב הקהילה!'.⁴⁷ במכתב לשאול אביגור, מאפיץ יאני אבידוב את המצב השורר בעיר 'מלוניה' (=חלב) במלים הבאות:

הזנחה... בזבוז... חוסר תכונה ושכל השוררים בקרב הנוער; פה מכזבים מאות לירות לזונות – פה מונחים אלפים בג'ארות...⁴⁸

תחושת הפער בין קהילות הגולה לבני היישוב החדש בארץ, והניתוח הציוני הקלאסי על העתיד העגום הצפוי ליהדות הגולה, גררו אחריהם את המסקנה, שהפתרון למצבם של יהודי הגולה מצוי בידי יהודי ארץ ישראל. אולם המעבר מן ההכרה בעליבות מצבם של יהודי סוריה וער להחלטה לארגן מבצע רחב-היקף של העלאת מאות ילדים צעירים היה מותנה בהתווספות כמה מניעים/שיקולים נוספים. אחד ממניעים אלו היה תודעת ה'הצלה' שפעמה בקרב רבים מבני היישוב ומנהיגיו בזמן מלחמת העולם השנייה. לשם הדגמה, נצטט מדברי דובקין, ראש מחלקת העליה של הסוכנות:

45 אבידוב, שם, עמ' 25. ראה גם ערות רבקה כשדן, שם, עמ' 36-36, ובמיוחד עמ' 34.

46 אצ"מ, S25/5288, טוביה ארזי לדי"ר ג'וזף ולדי"ר כהן, מיום 31.10.42.

47 ינאית, עמ' 20.

48 ארכיון תולדות ההגנה, 12/14א, 28.12.44, נסין (=אבידוב) אל שאול אביגור.

זהו הצו האנושי, היהודי והציוני, העומד בימים אלה מעל לכל צו אחר: דאגה לכל יהודי ויהודי בגולה הנחרת, דאגה לכל אוד מוצל מאש. בחרדת אהבה הננו מחפשים, ונחפש, אחרי כל כתובת יהודית בגולה... הכית הלאומי, כל מה שכנינו פה במאמצים של שני דורות, קודש הוא לקליטת אחים נרדפים...⁴⁹

אולם התודעה המקובלת בקרב אנשי ארץ-ישראל היתה, שיהודי מרכז ומזרח אירופה הם 'הגולה הנחרת' שאותה יש להציל. עד יוני 1941 לא נחשבו קהילות ישראל שבמזרח התיכון כ'יהדות מצוקה'. ראייה זאת החלה להשתנות, בעקבות ה'פרהוד':

פרוץ מלחמת העולם השנייה, והחשיכות האסטרטגית שנודעה למזרח התיכון כצומת דרכים בין יבשתי ראשון במעלה, הפסיקו למעשה את אפשרויות עלייה בדרך הים. עובדה זאת, וכן הפוגרום ביהודי עיראק בימי מרד רשיד אל-כלאני, ביוני 1941, הם שהפנו את מלוא התעניינות הישוב לגורלה של יהדות המזרח, להצלתה ולהעלאתה.⁵⁰

ובשנת 1944 כבר הטיף שאול אביגור לשליחי המוסד על אודות האיריאל הלאומי-הציוני הגרול של 'חסול הגולה' היהודית שבארצות המזרח, כפי שזכור יאני אכידוב במכתב שהפנה לאביגור:

פעמים אין מספר שמעתי אותך לדבר <כך!> על המזרח, ובכל פעם אני נזכר בביטוי אחד ששמעתיו לא פעם מפיק, והוא כולל בסך הכל שתי מלים מרתקות ומקסימות בתכנם ויעורם ההיסטורי והלאומי, 'חסול הגולה'.⁵¹

מלבד היות העלייה בגדר ה-*raison d'être* של הישוב החדש, כדברי דובקין, ומעבר לזיהוי החרש (שהחל להסתמן בעיני חלק מראשי הסוכנות והישוב) של יהדות המזרח כ'יהדות מצוקה', היתה סיבה נוספת לארגן עלייה משם, בשנות מלחמת העולם השנייה:

נוסף על המטרה המעשית העיקרית שלה, שנתכוונה להצלת יהודים פשוטו כמשמעו, היה בה בעלייה-היב כדי להגדיל את הישוב, להגכיר כוחו ולעידוד

49 אליהו דובקין, ביון מצולות, דבויס שנאמרו בכינוס הציוני השלישי בתל-אביב, 8.10.43. ראה דובקין.

50 מוניה מרידור, שליחות עלומה, מערכות, תשי"ז/1957, עמ' 78. על הפעולות שנקט הישוב לארגון פעילות ציונית, הגנה מקומית ועלייה/העפלה מעיראק בשנים שלאחר מכן, ישנה ספרות עניפה, שאין טעם לפרטה כאן.

51 אכידוב לאביגור. לעיל הערה 46.

רוחו. מעל לכל, היה בה כרי לערער את משטר המנדט הבריטי וחוקיו, בנקודה הרגישה והמוחצת ביותר.⁵²

כעבר היחה ציפייה שעלייה גדולה שכזאת, שתחזק את היישוב ותערער את המנדט, תבוא מאירופה; אך הניתוק משם מנע עלייה בעת המלחמה, והיריעות שהחלו להסתנן החוצה על אודות השואה עוררו ספיקות באשר לעתיד, והעניקו חשיבות מיוחדת ליהודי ארצות האסלאם:

איננו יודעים, כמה יהודים יישארו באירופה ... משום כך עלה ערכם הכמותי של $\frac{1}{4}$ מיליון יהודים אלה <כמזה"ת ובצפון אפריקה - צ.ז.> לדרגת פאקטור מדיני רב-ערך במסגרת היהדות העולמית.⁵³

לצד השיקולים שהזכירו להכרה, שיש לפעול להעלאת יהדות המזרח, היו בדרגים הבכירים ביותר של הסוכנות ספיקות באשר למירת ההתאמה התרבותית והנפשית של יהודי המזרח לחיי עבודה בארץ, ועקב כך נשמעו הסתייגויות מהעלאתם 'כמות שהם':

יש שאלה גדולה שעומדת בפנינו, לא רק של כמות אלא של איכות. מה זאת אומרת להעלות ארצה בכת אחת מאות אלפים יהודים מהמזרח לארץ ישראל כמות-שהם, לא כמו שהייתי רוצה שיהיו פעם, לאתר חינוך ותרבות.⁵⁴

קפלן סבר, שכאשר באים עולים מהמזרח לארץ, הם חסרי חינוך בסיסי:

צריכים לחנך אותם לדברים הכי אלמנטאריים: איך לאכול, איך לישון, איך לרחוץ.⁵⁵

ואחד הפעילים הכולטים 'בשטח', אנצו סירני, קבע על בסיס הכרותו הבלתי-אמצעית עם יהדות זאת:

קודם כל עלינו לעשות פעולה חינוכית אנושית, לעשות אותם לבני-אדם, להביא אותם להכרת מושגים ראשוניים.⁵⁶

לאור ביקורת זאת על יהודי המזרח התיכון בכלל, ועל יהדות סוריה בפרט, ניתן להבין את קו החשיבה העולה מדברי מוניה מרירור:

52 חבס, שם, עמ' 12.

53 מדברי דובקין בישיבת מרכז מפא"י, 12.7.43, ארכיון מפלגת העבודה 23/43; מוכא אצל גלבר, שם, עמ' 17.

54 מדברי שרתוק בפרטיכל ישיבת הנהלת הסוכנות, 20.6.1944, מצוטט אצל גלבר, שם, עמ' 19.

55 פרטיכל ישיבת הנהלת הסוכנות, שם; מצוטט אצל גלבר שם, עמ' 18.

56 מדברי סירני בסקירתו על אודות עיראק ויהודיה, פרוטוקול ישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות, 31.3-2.4.1943; מצוטט ע"י גלבר, שם, עמ' 18.

עליית ילדים מסוריה והלבנון עמדה בראש דאגתנו. המבוגרים במדינות אלו השלימו במידה רבה עם מצבם, וקשה היה להם להיגמל מהרגלי חיים של דורות, לעבור את גבול הארץ, ולהתחיל הכל מחדש. לא רצינו לקבל כעוברה, שגם הדור הצעיר ישלים עם הנירון המאיים עליו וימשיך בסגנון חיי אבותיו, בלי שייעשה מצדנו מאמץ עליון להצילו ולהפנותו לארץ, לחיי חופש ועבודה במולדת.⁵⁷

לסיכום, מכלול הנתונים והשיקולים הללו חברו לרעיון, שיש להציל את יהדות הגולה המזרחית, ובכך להגשים ברוזמנית כמה מטרות: למנוע את רדיפתם ולהיטיב עמם על ידי הפיכתם ממנוונים לארצישראלים חדשים; למלא את ייעודו של היישוב כמצילים של נרדפי הגולה ובה בעת לחזק את היישוב מספרית ומורלית. מובן, איפוא, מדוע כמועמדים המתאימים ביותר להעלאה נבחרו נוער וילדים דווקא.

רעיונות מעין אלו ניתן למצוא כבר בדברים שכתב י' אילנאה במרץ 1943,⁵⁸ וניסיון צנוע בכיוון נעשה בשלהי אותה שנה, בשליחתה של רחל ינאית לסוריה ולבנון לשם גיוס בנות לחוות הלימוד של מועצת הפועלות. וכך כותבת ינאית:

בתקופה זאת בארץ הלכו והתרוקנו חוות הלימוד, שמועצת הפועלות דכשה להכשרת בנות לחקלאות, כי לא הצלחנו להביא בנות מעבר לים. אז עלה הדעיון להעלות בנות מארצות ערב השכנות, מלבנון ומסוריה. קיבלתי עלי את השליחות מטעם ועדת הפועלות, להביא בנות לתוות הלימוד שלנו. באתי לעליית הנוער, שכראשה עמדה הגב' סאלד. שמחתי לשמוע, שהיא כבר נפגשה עם ילדים אחרים, שהגיעו ארצה מסוריה. בסכנת נפשות עברו את הגבול, בעזרת שני הצעירים, חלוצים, ילידי דמשק, מנחם לזויה ואליהו כהן, שהיו הראשונים להעביר ילדים בסתר.

הגב' הנרייטה סאלד הסכימה לתת לי חמישים סרטיפיקטים, להביא בנות להכשרה חקלאית, מאחר שהיה חשש שאף את המכסה המצומצמת של 1500 סרטיפיקטים, שהשיגה הסוכנות במאבק מר מהשלטון הכריטי להעלות ניצולים מאירופה – לא נוכל לנצל במלואה, בימי המלחמה הנוראה.⁵⁹

הגם שהיתה היענות מצד יהודי סוריה ולבנון לשלוח את בנותיהם לחינוך בארץ, נשאר זה ניסיון חר פעמי של עליית-נוער מסוריה ולבנון, ולא הפך לשיטה; כפי שראינו, בשנת 1944 הפכה העלייה מסוריה למאורגנת כמעט כולה על ידי המוסד

57 מדידור, שם, עמ' 83.

58 ארכיון תולדות ההגנה, 14/א12.

59 ינאית, שם, עמ' 11. ההדגשות – שלי (ז.צ.).

לעלייה ב', אולם תמורה ארגונית זאת לא שינתה את חתך הגילים של העלייה. שינוי שכזה חל רק מתחילת 1945, ובפרט מאפריל אותה שנה – כפי שנכתוב להלן.

2. מניעיהם של ההורים מסוריה בשיגור ילדיהם ארצה

לאור כל האמור, מבינים אנו, במידה מסוימת, לנפשן של הנפשות הפועלות מצד היישוב. דא עקא, שאיפתם של אנשי המוסד לעלייה ב' להושיע את ילדי קהילות סוריה נתקלה במכשול שלא נחזה על ידם. להפתעתו הגמורה של אבידוב, הורי הילדים התנגדו לתשועה המוצעת! עם קבלת האישור מהארץ לבצע את עליית הילדים, מספר אבידוב:

כבר חזינו בדמיונו, כיצד ישתנו הילדים הדלים הללו ויהיו ל'צבדים' עליזים ובריאים... אולם כבר למחרת טפחה על פנינו המציאות שנתקלנו בה. קשה ביותר היה לשכנע את ההורים להפקיד בידנו את ילדיהם.

אי אפשר לטעון, שכל יהודי דמשק, ביירות וחלב התנגדו נמרצות לעצם העלייה ארצה; הלא ראינו, שמאז אמצע 1941 גברה מאד העלייה מסוריה ולכנון. אף אין מקום לטענה, שיהודי סוריה התנגדו לעלייה בחסות אנשי המוסד לעלייה ב'; הלא ראינו שבשנת 1944 כמעט כל מי שהחליט לעלות, בחר לעשות זאת באמצעות גורמי המוסד. אולם, עד לאותה שעה, התאפיינה העלייה מסוריה בראש ובראשונה כעלייה של משפחות. ואכן, רבים מתיאורי שיירות העולים היגונבות את הגבול בצפון הארץ מדגישים עובדה זאת.⁶⁰ ואילו עתה, בשל מערכת השיקולים שהצבעתי עליה לעיל, ביקשו מארגני העלייה לשנות דפוסיסוד זה, ולהעלות ילדים ונוער בלא משפחותיהם. תגובתם הראשונית של יהודי סוריה אינה אם כן כה מפתיעה:

גם בבירות וגם בדמשק סרכו האמהות אף לשמוע על ניתוק מילדיהן. החלטתי לנסות דברי אל יהודי הגיטו בחלב, שהיה דל ביותר ועמוס בילדים. אך גם שם, ככל שפניתי, ראוני כמתעתע. כמעט מיואש פניתי אל הרב של חלב ואל ראשי העדה, שניסיתי לשכנעם. אולם אלה ראו כי סרסור לדבר עבירה, וגיננו מרות את כוונתי לקרוע ילדים מעל הוריהם.⁶¹

עבור שליחי עלייה ב' היה זה מתסכל ביותר: הם הלא ידעו מה טוב לילדי קהילות סוריה, ושכנעו בכך גם את אנשי הממסדים השונים בארץ – והנה הדור המבוגר בקרב יהדות סוריה מסרב, מטעמים בורגניים של שמירה על אחדות המשפחה,

60 כדוגמא, ראה את דברי עמליה בנארי, הפלמי"ח, עמ' 730-731.

61 אבידוב, בנתיבים נעלמים, עמ' 25.

לאפשר את הצלת בניו ובנותיו! אך שליחי עלייה ב' לא קורצו מחומר דל ולא הניחו להורים ולמנהיגי הקהילה למנוע את ביצוע המשימה. ממשיך אבידוב:

כל נסיונותי לא הצעידוני גם צעד אחד קדימה, ואני בכל זאת ידוע ידעתי, כי אם אך אצליח להכניס פעולה זאת להתחלת מסלולה, ההמשך יבוא מאליו. כלית ברירה אחזתי באמצעי אשר ייראה כפסול בעיני רבים; את חטאי אני מזכיר: אספתי קבוצת יהודים, נתתי בידם תשלום של לירה אחת תמורת כל ילד, שיצליחו לשכנע את הוריו למסרו לנו, ושילחתים לשוטט בעיר. עלי להודות, כי בכוחם של 40 ל"י נאספו הילדים מהר יותר, ובאורח פשוט יותר, מאשר באמצעות כל דרכי הוכחה והסבר כנים וישרים.⁶²

גם שלמה קוסטיקא מסכים, שהיה קושי בחילוץ הילדים מידי הוריהם. 'היה צריך', הוא מספר, 'להכין אותם, להוציא אותם בכח מההורים, וההורים לא בקלות נתנו להם לצאת'.⁶³ ואולם לעומת אבידוב, המתאר את היהודים המקומיים שפעלו לשכנוע ההורים כקבלני-גיוס, המונעים על ידי שכר כסף, מדגיש קוסטיקא כי אלו היו צעירים בעלי אמונה ציונית. הוא מסכים, כי הממד הכלכלי היה המכריע בהחלטת ההורים להתיר את עליית ילדם בגפו – אבל החלטה זאת משמעה הודאת ההורים בכך שבהווה מצב המשפחה הנו עגום מבחינה כלכלית, וכי הן למשפחה והן לילד יוטב כלכלית, אם יעלה הוא ארצה:

עיקר הפעילות שלנו היתה בכחיסיתה, כשכונה של העניים <שבחלב – ז.צ.>. התלבטנו, לא ידענו איך להתחיל. אבל איך שהוא, במאמץ, היו החכריה <צעירים מקומיים שפעלו למען המוסד לעלייה – ז.צ.> נכנסים אל המשפחות, ואני הייתי מתכה בחוץ. החכריה המקומיים הכירו את כל האזרחים שם, ובעיקר היו נכנסים למשפחות מרוכות ילדים. הם ידעו שבמשפחה זו ישנם עשרה ילדים, או שחיס-עשרה בנות, ופה כך... עיקר הלחץ על ההורים היה להסכים ולהרשות לפחות לכן הגדול, בן השלוש-עשרה, ללכת ולעלות. לבסוף, האב שוכנע והאם שוכנעה, כי ידעו שבאים יהודים טובים, נאמנים, והיה בטחון שהם בידיים נאמנות. אפשר להגיד שהם שלחו אותם מתוך לחץ כלכלי. זה היה המפתח, ההתחלה.⁶⁴

כסיכום ביניים ניתן לומר, שבחודשים הראשונים של 'עליית האלף' ניכרות שתי מערכות מניעים שונות למדי: של אנשי ארץ-ישראל, ושל יהודי סוריה: אנשי ארץ-ישראל הונעו ממערכת מניעים ציונית בעיקרה: הם האמינו ביתרון הערכי של החיים בארץ, שללו את הקיום היהודי בגולה, ושאפו להציל את יהדות

62 שם, עמ' 24-25.

63 רינברג, עמ' 58.

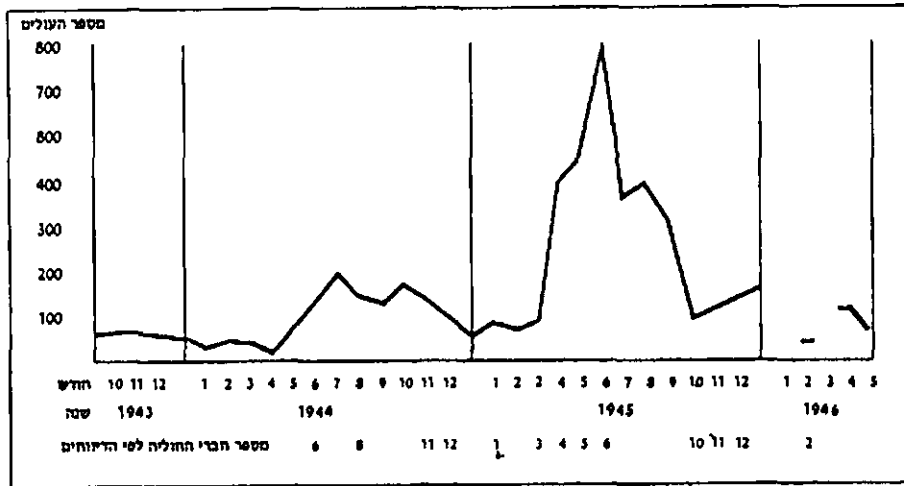
64 שם, עמ' 58. ההדגשה שלי – ז.צ.

הגולה, הן מרדיפות ומצוקה מצד 'הגויים' והן מניוון והתכוללות בהווית הגלות. הם רצו לחזק את היישוב בארץ באמצעות העולים, ושאפו להעלות ילדים ונוער אשר דווקא הם עשויים להסתגל לחיים בארץ על ידי 'חינוך מחדש'. נוסף לכך הם חתרו גם למלא את החסר במוסדות שנבנו לשם קליטת עליית-נוער מאירופה – עלייה שפסקה בגין ארועי המלחמה.

יהודי סוריה, מצרם, הונעו (ברובם המכריע) משיקולים מעשיים-כלכליים: מזה עשרות שנים חיה יהדות סוריה 'עם הפנים להגירה', ומאז יוני 1941 היתה ארץ-ישראל היעד המושך ביותר, בה השתלבו נגישות (יחסית לדודם אמריקה) עם שגשוג כלכלי. יהודי סוריה לא המתינו לעליית האלף כדי לעלות ארצה כ-1945, כשם שלפני 1944 לא המתינו למוסד לעלייה ב' לארגן עבורם את העלייה. הקושי מבחינתם היה, להסכים לפירוק המסגרת המשפחתית, ולאפשר העלאת ילדים ארצה ללא הודיהם ואחיהם. הלחץ הקיומי-הכלכלי הוא זה שהניע בסופו של חשבון את המשפחות להסכים למשלוח ילדיהן בגפם, יזוה היה המפתח, ההתחלה. אולם, החל מחודש אפריל 1945 עלה מספר הילדים העולים מסוריה באופן תלול, והגיע לשיא של 813 בחורש יוני. מה הביא את האכות והאמהות שכסוריה, שעד עתה כה התאמצו למנוע את פירוק מסגרת המשפחה, להסכים עתה לעליית-ילדים המונית?

3. הרקע המדיני לנכונות הורים יהודים מסוריה לשלוח את ילדיהם לארץ בעליית האלף

יש לזכור, שאנו מדברים על 'חלון זמן' צר למדי, שבו היתה התגברות עצומה של עלייה מסוריה ולבנון, וספציפית: של עליית ילדים: אביב וקיץ 1945. השליחים שפעלו בסוריה היו משוכנעים, שהמכתבים הצוהלים שקבלו המשפחות בסוריה מבניהם שעלו ארצה כ'סנוניות הראשונות' בתחילת 1945 חוללו פריצה של מחסום החששות בלב ההורים, וכך נפתחו הסכרים ונתאפשרה 'עליית האלף'.⁶⁵ כמדומני שאת התמודדה בנכונותם של ההורים לשגר את בניהם ובנותיהם הרכים ארצה יש להבין בהקשר רחב יותר. כוונתי לתמורות המדיניות-פוליטיות אשר התרחשו בסוריה באביב 1945.

מספר העולים על-פי דיווחים חודשיים
המקור: גופר

מאי 1945 הוא חודש VE = סיום הלחימה באירופה. זהו גם החודש בו הגיע לשיא המתח בין התנועה הלאומית הסורית לבין הצרפתים, וכן בין הבדיטים לצרפתים בסוריה. בסוף חודש זה (29-30 במאי) הופצה דמשק מן האוויר על ידי חיל האוויר הצרפתי. בהתקפה זו נהרגו 400 איש, נפצעו רבים, ודכוש רב נהרס וניזוק. הבריטים הציבו אולטימטום לצרפתים להגשים הבטחתם להענקת עצמאות לסוריה, מה גם שאי-שקט בסוריה נתפס כמאיים לשבש את אחד מנתיבי האוויר למזרח הדרום, שם נמשכה עדיין הלחימה נגד יפן (= VJ day רק באוגוסט, כזכור). תחת לחץ בריטי כבר ביותר נאלצו הצרפתים להקפל, וסוריה זכתה בעצמאות מלאה.⁶⁶

עם העברת סמכויות מלאוח לממשל הסורי, היתה ריאקציה אנטי-צרפתית, שכללה גם הוראה לסגור את מוסדות החינוך בעלות האוריינטציה הצרפתית, ובכללם אח בתי הספר של אליאנס. כך, ביוני 1945 נסגרו כליל בתי הספר של האליאנס כדמשק ובחלב, חל איסור על הוראת צרפתית, והותר לקהילות לפחות רק תלמודי חורה. תלמודי-חורה אלו פעלו תחת פיקוח הדוק של הממשל הסורי, והלימודים בהם חייבים היו להתנהל בהתאם לתכנית משרד החינוך הסורי: כ-70% משעות הלימודים למדו בשפה הערבית, וכ-30% הנותרים הותרו לימודי אנגלית וכן לימודי 'דת'. עקב כך נמסר כי 'רוב תלמידי "אליאנס" מסתובכים בחוצות ללא חינוך; ילדי העשירים נשלחו ללמוד בבתי ספר בביירות'.⁶⁷

שלטונות סוריה פתחו שני בתי ספר עבור בנות הקהילה היהודית (האחת עבור בנות ג'אמילייה, השנייה עבור בנות הרובע הישן);⁶⁸ 'קומץ צעירים וצעירות

66 רבות נכתב על תקופה זאת בספרות שנשאה ההיסטוריה של סוריה, ושל יחסי צרפת-אנגליה.
67 דר"ח מסכם של יונה כהן, אצ"מ S25/5288.
68 זאת, כמובן. כיון שמסגרת 'תלמוד תורה' לא קלטה תלמידות!...

שסיימו קורס הדרכה בארץ חזרו לחלב והחלו ללמד עברית בסתר ל"עשרות חברים", ומכינים אותם לעלייה...⁶⁹

הוא אומר: עם התגברות המתח בסוריה באביב 1945, ובפרט עקב סילוק הצרפתים משם במאי 1945, נעשה המצב הפוליטי הפנימי בסוריה רווי אי־ודאות. הוטל צל כבד על עתיד חינוכם של הילדים והילדות, הן בשל סגירת בתי הספר של האליאנס והן בשל הכפפת תלמודי־התורה וחינוך הבנות לתוכנית הלימודים הסורית הממלכתית. העשירים פתרו בעיה זאת על ידי העברת ילדיהם לביירות; אך איזה מוצא עמד בפני הורים פחות אמידים, שנתקפו אף הם חדרה לעתיד בנייהם ובנותיהם, ואשר לא יכלו לממן את החזקתם במוסדות־חינוך כביירות?

נוצר אפוא מפגש בין רצון אנשי המוסד לעלייה ב' להעלות ארצה את ילדי יהדות סוריה – לבין רצון ההורים להוציא את ילדיהם מסוריה למקום שבו יובטח עתיד חינוכם (לפחות: עד להתגברות המצב המדיני בסוריה).⁷⁰ הצטלכות רצונות זו הביאה לשינוי בחתך הגילים של עליית 1945 לעומת העלייה. בשנה הקודמת, עת התנהלה העלייה כעלייה משפחתית, היוו ילדים ובני נוער 29.3% מקרב העולים שנקלטו בגבול הצפון, ואילו בשנת 1945 עלו מסוריה 1350 ילדים ובני נוער, היינו 78.3% מן העלייה. ואין כאן רק עלייה דרמטית בשיעור העולים הצעירים, אלא אף ירידה אבסולוטית במספר העולים המבוגרים: בשנת 1944 עלו כ־620 בוגרים ואילו ב־1945 רק כ־345. התאמה זו בין רצונות אנשי המוסד ורצונות ההורים לא נמשכה זמן רב. אין זה מן הנמנע, שהסתגלות חלק מן ההורים למציאות הפנים־סורית החדשה, לאחר חודשי־בהלה ראשונים, תרמה למיתון מסוים של גל עליית־האלף לאחר השיא של יוני 1945 – לא פחות מאשר תרמו לכך גורמים אחדים.

בהקשר זה יש להתייחס גם לפער משמעותי הקיים בין נתוני 'החוליה' לבין נתוני מפקד תש"ט, באשר למספר העולים בני סו"ל בשנת 1945. על פי סיכום הדו"חות המפורטים של החוליה, מגיע גופר⁷¹ לנתונים אלו, לגבי מספר העולים בני סוריה שנקלטו בגבול הצפון על ידי התוליה, בשנת 1945:

הקהילה:	חלב	דמשק	קמישלי	לבנון	סה"כ
עולים ב־1945:	961	958	98	175	2192

69 כהן, שם.

70 יש להעיר, שאנשי המוסד לעלייה ב' לא סמכו לגמרי על 'ציוניותם' של ההורים, והעריכו שאם יתאפשר להורים להגיע עם ילדיהם למקום שאינו ארץ־ישראל, אך הנראה כמבטיח עתיד יציב, לא יימנעו מלהעדיף מגורים שם על פני עלייה לארץ. כך מעיד מנשה הראל, הכותב: 'אחד המשלוחים האלה, של הורים וילדים מסוריה, נתפס בגבול הלבנון על ידי המשטרה, והאנשים הובלו למאסר. ההורים ישבו במאסר, והילדים נמסרו לאנשי הקהילה היהודית כביירות. י' אבידוב החליט להעלות את הילדים לארץ, כדי לאלץ את ההורים לעלות לארץ אחריהם, אחרי שישוחררו מן המאסר. ראה: הדאל, בשליחות, עמ' 33.

71 גופר.

ואולם, כעבור ארבע שנים בלבד, במפקד תש"ט, נרשמו רק (!) 1725 כני סוריה ולבנון, שדיווחו על 1945 כשנת עלייתם. מדובר, אפוא, בפער של 467 נפש, פער שקשה ליחסו לטעות-אנוש טכנית.⁷² כלומר: מעל 20% מן הנקלטים על ידי החוליה ב־1945 'נעלמו' מן הארץ עד תש"ט. כיצד להסביר תופעה זאת? כמדומני שהשערה מסתברת תהיה, שחלק גדול מן ה'נעלמים' פשוט ... חזרו לסוריה, לפני 1948. זאת, אם ביזמת ילדים ובני נוער מקרב העולים, ש'לא הסתדרו' היטב במסגרות הקליטה והחינוך בארץ, ו/או סתם מחמת געגועים להוריהם ולביתם; אם ביזמת ההורים, שבחלקם החליטו שהשד אינו נורא וכי ניתן להמשיך ולחיות בסוריה – ושעל כן דאגו להחזיר את ילריהם אל חיק המשפחה.

מכל מקום נראה לי, שפער זה שבין נתוני החוליה לנתוני תש"ט מאשש את התפיסה שלפיה יש להסביר את שיקולי ההורים בשליחת בניהם ארצה במסגרת עליית האלף כבהלה זמנית שאחזה ברבים מבני הקהילה בחדשי המעבר מן השלטון המנדטורי הצרפתי לשלטון הסורי-ערבי העצמאי.

ז. אחרית דבר

בהרצאה שנישאה בשלהי 1993, ושראתה אור לאחרונה, כותב אחד מחשובי השליחים לרמשק:

הרצון העז של יהודי הגולה לעלות לארץ בכל התקופות נבע בעצמה רבה, ששום כוח בעולם לא יכל לעמוד בפניו: היתה בהם תשוקה עזה לחיות בארץ אבות, ואמונה שלמה שארץ ישראל היא מולדת היהודים... התרומה הפיסית, המעשית והכספית של מוסדות הישוב בארץ, בשיתוף פעולה הדוק עם חברי תנועות 'החלוץ' ו'המכבי' ברמשק, בכיירות ובחלב, היא שגרמה לכך... שהיתה... עלייה והעפלה המונית לארץ של רוב יהודי סוריה ולבנון.⁷³

כמדומני שלאור ממצאי המאמר הנוכחי, אין מנוס מלהתייחס בספקנות מסוימת לקביעות נחרצות אלו. שאיפתם הנבונה של יהודי סוריה להבטיח לעצמם ולבניהם עתיד ורוד יותר הייתה הכוח המניע העיקרי לרצונם לצאת מן הארץ בה נולדו, ובאופן מפוכח למדי בחרו את יערם תוך שקלול העתיד המעשי הצפוי להם שם יחסית לארצות אחרות. אלו שבחרו בחיים בארץ לא המתינו למוסדות ולגופים

72 ובפרט ש" (1) ישנה התאמה טובה בין נתוני החוליה לבין נתוני מפקד תש"ט, לגבי מספר העולים ב־1944; ראה לעיל סמוך להערה 38. (2) נתוני החוליה לגבי 1945 תואמים לרישומים של המוסד לעלייה ב', לאותה שנה (גופר, עמ' 129); (3) נתוני מפקד תש"ט נחשבים ככלל לאמינים.

73 הראל, בשליחות, עמ' 34.

ציוניים, והעפילו ארצה בעקשנות ובתרשיה. במשך יחלון זמן של פחות משלוש שנים, משלהי 1943 ועד אביב 1946, נוצרה חפיפה בין רצונם של רבים מיהודי סוריה להעפיל לארץ, לבין רצונם של מוסדות ציוניים, ובפרט של המוסד לעלייה, לארגן עלייה בלתי-ליגלית מסוריה ולבנון.

כל עוד הסכימו מארגני עלייה ב' להעביר משפחות שלמות, היתה חפיפת-הרצונות הרוקה מאד; אולם החלטת המוסדות להתמקד בהעלאת ילדים ונוער דווקא יצרה מתח ניכר, כיוון שעמדה בסתירה לשאיפתם המובנת של יהודי סוריה לשמור ככל האפשר על התא המשפחתי. אכן, התפתחויות מדיניות פנים-סוריות ובינלאומיות באביב 1945 עוררו הורים רבים לשינוי את סדר-העדיפות שלפיו פעלו עד אז, ולהסכים להפקיד את עתיד ילדיהם בידיהם האמונות של שליחי המוסד לעלייה – עד שנאלצו הללו לשוב ארצה בסוף 1945 וראשית 1946.⁷⁴

לאחר מכן חזרו יהודי סוריה ולבנון לארגן לעצמם את ההעפלה, ויותר מאלף מקרבם הגיעו ארצה בכוחות עצמם בשנים 1946-1947. התפוררות המנגנון של המוסד לעלייה ב' בסוריה ולבנון לא גרדה אחריה את הפסקת ההעפלה מסוריה ולבנון, כפי שכינון מנגנון זה לא סיבכ את תחילתה.

74 בשלהי הרבנים, ברצוני להעלות – בויסוס רב – הרהורים באשר להשלכה אפשרית אחת של הצלתת עליית האלף. כנזכר במאמר, מזה יותר ממאה שנים חיו יהודי סוריה עם הפנים להגירה; רבים מהם עלו לארץ, ורבים מאוד הגרו לארצות אחרות. בארצות האחרות הקימו יהודי סוריה קהילות חזקות להפליא, השומרות על צביון ערתי-סורי עז עד היום הזה, ואשר לכידותם עושה רושם עמוק על כל המכירם (עיין, לדוגמא, בחיבורים המצוטטים בהערה 11 לעיל). בארץ, לעומת זאת, הקהילות והאגודות של יוצאי סוריה הנן חלשות למדי – לא רק ביחס לקהילות הנזכרות בתור"ל, אלא גם יחסית לכמה וכמה ארגונים ומסגרות קהילתיות-אתניות של בני עדות וארצות אחרות, המצויים בארץ. לא אחת הביעו בפני פעילים מרכזיים בקרב עולי סוריה הותיקים פליאה על שוני זה שכין המצב בארץ לזה שבחור"ל. חוץ כדי כתיבת מאמר זה, עלתה בי המחשבה, שמא יש קשר בין מצבם הקהילתי של יוצאי סוריה בארץ לבין עליית האלף. הגם שישנם פערים בין מקורות מידע שונים, הרי שניתן להעריך כי בראשית שנת 1945 מנתה יהדות סוריה לא יותר מאשר 15000 נפש (וייתכן מאד שלא יותר מ-12000). מתוכם, הועלו 1350 ילדים ובני נוער ארצה, באותה שנה; המרוכז איפוא כשיעור נכבד מתוך שנתוני ב"ס עממי ותיכון, מקרב הקהילה. ילדים אלו סודרו בחברות נוער ובמוסדות חינוך ארצישראליים, ובילו כמה שנים קריטריון מחייהם במנותק ממשפחתם ומעדתם. יתר על כן, במשך זמן זה חיו במסגרות שתינכו לעולם ערכי חרש, אשר בין השאר שלל את טיפוח הזהות האתנית-ערתיח ורגל בכך שכל צעירי ישראל יאמצו זהות ארצישראלית חדשה ודינמית. כנזכר במאמר, זאת גם היתה שאיפתם של יחזמי עליית האלף – ראה לעיל, הערות 43, 55. הייתכן שאין קשר בין עובדות אלו לבין החולשה של עצמת החיים הקהילתיים של יוצאי סוריה בארץ, יחסית לקהילותיהם בתור"ל?

הפניות ביבליוגראפיות

שאל אכיגור, עם דור ההגנה (מהדורה ראשונה), תל-אביב תשי"א.	אכיגור
יאני אכידיכ, נתיכים נעלמים, תל-אביב תשט"ו.	אכידיכ, נתיכים
חנה אברהמי, "החלוק" והעליה מסוריה; העשור הראשון, 1929-1939, שורשים במזרח, (1989) עמ' 133-172.	אברהמי
יהודה בראגינסקי, עם חותר אל חוף, תל-אביב תשכ"ה.	בראגינסקי
שלמה ברד, 'שליחים ושליחות לארצות המזרח', שרשים במזרח א' (תשמ"ו/1986), עמ' 145-189.	ברד,
חיים גופר, בלילות חשוכי כוכבים, תל-אביב תשנ"ג.	גופר
ב' גיל ומ' סיקרון, רישום החושבים (ר' בחשון תש"ט) חלק ב' - תכונות האוכלוסיה היהודית וצורות היישוב, ירושלים תשי"ו.	גיל וסיקרין
יראב גלבר, נושאי הרגל, ירושלים תשמ"ג.	גלבר
אליהו דובקין, העליה וההצלה בשנות השואה, ירושלים תשי"ו.	דובקין
Sergio Della Pergola y Susana Lerner, <i>La Poblacion Judia de Mexico: Perfil Demografico, Social y Cultural</i> , Mexico-Jerusalem, 1995, p. 113.	דלפרגולה
תודתי נתונה לפרופ' רלה פרגולה שהפנה חשומת לבי לנתונים אלו.	
הגנה יהודית בארצות המזרח, רב שיח שני: ההעפלה וההגנה בסוריה ובלבנון, תל-אביב מרץ 1985.	הגנה
וינברג (עורך), יומן שלמה קוסטיקא, תל-אביב תשמ"ט.	וינברג
משה וינברג, 'מבוא להעפלה מסוריה ומלבנון בשנים 1942-1946', בתוך: הנ"ל (עורך), יומנו של שלמה קוסטיקא, תל-אביב תשמ"ט.	וינברג, מבוא
צ' זוהר, מסורת ותמורה, ירושלים תשנ"ג.	זוהר, מסורת
- 'שמרנות לוחמת; קורים למנהיגותם החברתית-דתית של חכמי חלב בעת החרשה', פעמים 55 (תשנ"ג), עמ' 57-78.	זוהר, שמרנות
רתל ינאיה, כשליחות ללבנון ולסוריה, תל אביב 1979.	ינאיה,
חיים כהן, היהודים בארצות המזרח התיכון בימינו, תל-אביב תשל"ג.	כהן, היהודים
Majid E. Saliba, 'Emigration From Syria', <i>Arab Studies Quarterly</i> , 3 (1981),	מגיד
יהודי סוריה ולבנון בין הלאומיות הערבית והחנועה הציונית, האוניברסיטה העברית ירושלים 1990.	מנחם
Sutton, J.A., <i>Magic Carpet: Aleppo in Flatbush</i> , N.Y. 1979;	סיטון
—, <i>Aleppo Chronicles</i> , N.Y., 1985	סיטון, כרוניקה
משה סיקרון, העלייה לישראל 1948 ער 1953, תוספת סטטיסטית, הוצאת מרכז פאלק, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סידרת פרסומים מיוחדים מס' 60, ירושלים (ללא שנת דפוס).	סיקרין
ספר הפלמ"ח, כרך ראשון, תל-אביב, תשי"ג.	הפלמ"ח
מנשה הראל, 'בשליחות "החלוק" ועלייה ב' ברמשק, 1943-1945', בתוך נוער בין שני עולמות: חנועות הנוער בארצות האסלאם, רמת אפעל 1995.	הראל, בשליחות
דוד ה' שפירא, לעלות ככל הרכים: תולדות ההעפלה לארץ-ישראל מראשית השלטון הבריטי ועד לשלהי שנות השלושים (1918-1937), תל אביב תשנ"ד.	שפירא, ככל הרכים

יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi

פ. 43-69

הנפלה ועלייה ב מסוריה בשנות הארבעים: תובנות והרהורים

Author(s): צבי זנדר

Source: *Pe'amim: Studies in Oriental Jewry* / פעמים: רבעון לחקר קהילות ישראל במזרח

חוברת 66, יהודי סוריה

pp. 43-69

Published by: יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23429409>

Accessed: 13/07/2014 05:11

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Yad Izhak Ben Zvi / יד יצחק בן-צבי is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Pe'amim: Studies in Oriental Jewry* / פעמים: רבעון לחקר קהילות ישראל במזרח

<http://www.jstor.org>